

MATERIÁLY

DVA PRÁVNĚHISTORICKÉ PROJEVY NA ZAHAJOVACÍM ZASEDÁNÍ VĚDECKÉ KONFERENCE "DOBA KARLA IV. V DĚJINÁCH NÁRODŮ ČESKOSLOVENSKA"

(Praha, Karolinum, 29.11. - 1.12.1978)

I

Z ÚVODNÍHO PROJEVU AKADEMIKA VÁCLAVA VANĚČKA

Dovolte, abych na tomto prvním, plenárním a pracovním zasedání naší vědecké konference především vyzvedl skutečnost, pro náš socialistický dnešek charakteristickou a potěšující, že pořadateli tohoto vědeckého setkání jsou společně staroslavná Alma mater, která v tomto roce oslavila 630 let svého trvání a nese jméno svého zakladatele - krále a císaře Karla - a spolu s ní mladá Československá akademie věd, která se hrdě hlásí ke všem kladným tradicím vědeckého života z dějin našich národů - a k těm nesporně patří i doba Karlova.

Děje se tak, myslím, zcela v intencích tohoto velkého panovníka - budovatele. V textu zákoníku, který připravoval pro České království, čteme mnohé, co lze považovat za filozofické i osobní credo této mimořádné postavy mezi korunovanými hlavami evropského středověku. Čteme tam i heslo "Omnis virtus fortior est unita - každá ctnost je silnější, je-li spojena", heslo, k němuž pořadatelé této konference právem se mohou hlásit, jako ke šťastnému vyjádření jejich kolektivního úsilí, důstojně uctít památku osobností, která se jako český král a římský císař trvale zapsala do dějin Evropy raného humanismu a zůstavila hlubokou stopu v historii země, jež v srdci starého kontinentu byla jí - řečeno s Karlem Hynkem Máchou - kolébkou i hrobem.

Příspěvky připravené pro naši konferenci vzaly si, jak očekáváme,

za úkol všestranně osvětlit osobu, dobu i dílo Karlovo a splatit tak dluh, který vznikl historické vědě v r. 1966, kdy v rámci světových kulturních výročí UNESCO byly zásluhy Karlovy osvětleny již u příležitosti 650. výročí jeho narození.

Skutečnost, že v rozmezí pouhých 12 let světová kulturní veřejnost vzpomíná jedné a téže osobnosti dvakrát, je jistě velmi vzácné a svědčí sama o sobě o tom, že v případě Karlově jde o historický jev výjimečného významu.

Karel byl první z českých králů, jemuž se podařilo realizovat staletý sen nejen dynastie Přemyslovců, ale i převážné části české šlechty o tom, aby český panovník, je-li už předním z knížat volitelů (*principes electores*, *Kurfürsten*), sám jednou byl povýšen "*ad mundialis monarchiae apicem*" a tak nadřazen "*cunctis per orbem regnantibus*", směli-li užít slov Karla samého z listiny vydané v r. 1357. S hrdostí a úctou připomínal Karel, že to byli právě *gloriosi Bohemiae principes*, z jejichž krve sám pocházel (*de quorum alto sanguine traxisse nos constat originem*), jak čteme v dopisu poslaném z Milána arcibiskupu Arnoštovi v lednu 1355.

Karlův vztah k české zemi, na jejíž polohu v srdci Evropy, slavnou minulost i přírodní krásy byl velmi pyšný a kterou nepřestával obohacovat novými a novými hodnotami všeho druhu, byl tak těsný a vřelý, že lze mluvit přímo o jakémsi Karlově bohemocentrismu a s ním úzce a logicky spojeném pragocentrismu.

Přesto, že se v osobě Karlově spojovaly, pestře proplétaly a různě křížily tradice a reminiscence antické a orientální, románské a německé, přemyslovské, velkomoravské a slovanské, doložitelné nejen řadou památek literárních a výtvarných, ale i četnými akty fundátorskými a donačními, přece v jeho historickém obraze dominuje koneckonců jeho vztah k rodné zemi, k jejím dějinám, k její prastaré slovanské dynastii, k lidu, jehož jazyk dokonale ovládal, k prostředí, jež aktivně pomáhal spoluvytvářet a v němž zanechal nejhlubší stopy svého vládařského působení.

Pro Karla jako hlavu českého státu byl charakteristický smysl pro vše, co z dědictví minulosti, počínaje legendou přemyslovskou a tradicemi Velké Moravy, mohlo posílit lesk dynastie, moc krále, funkce ústřední vlády a vůbec vše to, co dnes bychom označili jako českou s t á t n o s t . Měl typické rysy vladaře raného humanismu spojujícího snahu po silné monarchii s cíli a snahami kulturními, se zřeteli hospodářskými a v neposlední řadě s úsilím překonávat a vyrovnávat rozpory, jež se v naší situaci v politickém životě soudobé společnosti vždy znovu a znovu vynořovaly.

Za vlády Karlovy se v českých zemích nad prací statisíců nevolných

rolníků a městské chudiny zvedla mohutná kulturní nadstavba, jež z pozůstatků, které se nám dochovaly a ze zpráv o ní jeví se přímo jako oslňující a je dodnes závažnou komponentou české kulturní tradice. To je také jedna z příčin často v literatuře uváděného *l e s k u* Karlovy doby, neboť díla v souvislosti s jeho vládou v Čechách vzniklá vrhala zpětně záři i na něho samého.

Impozantní nadstavba předhusitské společnosti v českých zemích byla jistě i plodem dlouhého období míru, jemuž se tehdy české země těšily. I to však patří svým způsobem k zásluhám Karla a jeho dvorského kruhu. Vzpomeňme zásady formulované - s narážkou na soudobé lékařství - v jeho dopisu Petrarkovi (1351): "*Omnia prius temptanda quam ferrum*", zásady podivuhodně se kryjící s výrokem českého krále Jiřího o století později: "Lépe jest dva roky jednati než 14 dní válčiti", a výrokem, v jehož duchu Jiří koncipoval svůj velkolepý projekt světové mírové organizace.

Další průběh dějin ukázal, že do popředí vystupují stále více Karlovy plány a záměry než tvrdá, rozporná - ale pomíjející a dávno překonaná - realita jeho doby. A i tyto Karlovy plány a záměry posuzujeme dnes kriticky a hodnotíme střízlivě. To je ostatně také smysl hlavního tématu naší konference, tématu kryjícího se i s koncepcí výstavy na pražském hradě: "Doba Karla IV. v dějinách národů Československa", tedy v perspektivě šesti století po Karlovi - či, chcete-li, přesněji snad v retrospektivě těchto šesti století.

Už před více než 170 lety zmizela v propadlišti dějin Svatá říše římská, pro kterou ve své Zlaté bulle právě Karel kladl nové v jeho době základy ústavního charakteru.

Už 130 let po Karlovi začala být tato nikdy nerealizovaná nadstátní jednota všeho křesťanstva, *mundialis monarchia*, nazývaná *Sacrum Romanum imperium nationis Germanicae*, útvar koneckonců neméně nereálný než jaký byl v koncepci Karlově.

A už po třech desetiletích od smrti Karlovy bylo jasné, že v jeho Čechách vítězně se zvedá právě jedno z těch kacířství, proti nimž byla namířena celá úvodní partie zákoníku jím připravovaného.

Avšak takovýmito úvahami dostáváme se, vážení přátelé, soudružky a soudruží, přímo k základním otázkám, jež bude třeba, aby kolektivně v tomto plénu a dále v pěti sekcích řešili specialisté k tomu povolání. V následujících minutách budiž dáno slovo především jim.

Carissimi collegae et sodales!

Licentiam a vobis rogo pauca verba lingua non solum in mediis aevi studiis generalibus, sed etiam hodie omnibus in historia eruditis communi, modestissime pronuntiare.

In signo piaae memoriae praeclari principis Caroli, qui tantam molem salutis rei publicae Bohemicae, terrarum vicinarum neque totius orbis prosperitati dedit, vobis omnibus et singulis in hoc consessu praesentibus "Salvete bene apud nos et inter nos" dico firma spe pleni et fecundi eventus concomitante.

Carolus IV. saepe a suis contemporaneis etiam princeps pacis vocabatur. Et non iniuste. Nos idep vobis et sibi optamus, ut nostra studia atque labores communes in hoc tempore ad illud summum bonum, valorem ac beneficium contribuant, quod post tot discrimina rerum in bellis huius saeculi pax perpetua mundialis, gentium securitas, totiusque generis humani progressus generaliter significant.

Talis sit - vobis omnibus adiuvantibus - huius nostri conventus effectus finalis.

II

MILOSLAV DOLEŽAL

KARLOVA KONCEPCE ČESKÉHO STÁTU V JEHO VNITŘNÍCH I VNĚJŠÍCH VZTAZÍCH

Zabýváme-li se dnes při příležitosti 600. výročí úmrtí Karla IV., českého krále a římského císaře, znovu jeho osobou a dílem, není to jistě jen potřeba pietní slavnosti, při níž se vzpomene osoby zesnulého podle staré zásady "de mortuis nil nisi bene". Po ní totiž následuje rychlý přechod k problémům a starostem všedního dne, k nimž vzpomínaná osobnost už nemá co říci a které se jí a jejího díla netýkají.

Naše shromáždění však vyvolala v život představa, že osobnost a dílo velkého panovníka zůstaly přece jen nějak živé, že ve svých odkazech a v reálných vztazích, které vytvořilo, vstupuje do naší současnosti a je přivoláváno jako doklad a argument při diskusích, které v naší současnosti probíhají a při snahách dokázat správnost a pravdivost určitých politických názorů a koncepcí, které se v našem nynějším světě vytvářejí.

Výročí úmrtí Karla IV. vyvolalo ohlas skutečně nebývalý a neobvyklý u událostí, která proběhla před šesti stoletími. Tento ohlas vyrostl nikoliv z problémů a rozporů doby Karlovy, ale z rozporů a problémů naší domácí, evropské i světové současnosti a vzpomínka na velkého panovníka a jeho dobu se stala příležitostí k dnešní diskusi o postavení a úloze českého a československého státu v kontextech současného světa na pozadí událostí 14. století. Historie i politika se chopila osoby a díla krále Karla IV., aby přinesly argumenty pro současné po-

litické potřeby. Právě proto se mezi současnými badateli o době Karlově objevuje vedle Ferdinanda Seibta i Otto Habsburský a velká "historická iniciativa" využívající i našich emigrantských spolků a sdružení zapadá do společného orchestru ideologického tlaku, namířeného na náš současný stát.

I nám, kteří jsme se dnes shromáždili, jde o to, abychom pomohli najít pro Karla IV. - a jeho osobní a státnické dílo - místo, které mu v dějinách naší vlasti i Evropy a světa patří. Činíme tak proto, abychom lépe poznali síly a vlivy které působily v době Karlově na život našich zemí. Síly, které vedly a svým působením formovaly činnost tohoto muže, který byl nesporně natolik významnou a důležitou osobností, že i dnes po šesti stoletích stojí za to, abychom se jí věnovali.

Úkolem tohoto referátu je zabývat se životem a dílem Karlovým právě v té oblasti, která tvořila centrum jeho činnosti. Karel jako státník, jeho představy o politickém životě, o státu i jeho schopnost tyto představy realizovat v konkrétním historickém období se stanou předmětem našeho zájmu. Jsem pevně přesvědčen, že právě tady docházíme k úseku jeho životního díla, k němuž se on sám cítil být povolán, k úseku jeho života, pro který byl určen svým původem a od svého narození školen a připravován, úseku života, na nějž se vše ostatní připínalo a z nějž se odvíjelo v síle a bohatosti, jakou mu byla schopna dát tato velká osobnost naší a evropské historie. A o této skutečnosti osobních předpokladů vytvořit koncepci státního života a hledat cesty k tomu, jak tuto koncepci uskutečňovat, dnes jistě nemůže být u Karla IV. pochybnosti.

Právě proto mohlo jeho státnické dílo vyvolat tolik rozporných problémů, tolik rozdílných názorů; protože žádné velké dílo politické historie není schopno beze zbytků a bez následných úprav zařadit se do kontextu toho, co přináší jiná doba, jiné konkrétní historické souvislosti.

Naše dnešní shromáždění nám umožňuje sice jen několik letmých pohledů. Pohledů na otázky, které pokládáme za základní za nosné pilíře celé koncepce státnického díla Karlova a jeho snahy vybudovat stát. Stát jako organizaci, odpovídající potřebám vládnoucí tehdy třídy, za jejíhož reprezentanta se Karel IV. sám zcela nepochybně pokládal a vůči níž požítoval v první řadě odpovědnost za realizaci svých politických názorů a myšlenek. Tento pocit odpovědnosti, toto vědomí povinnosti reprezentovat a hájit zájmy vládnoucích vrstev tehdejší společnosti nelze jistě chápat ve zjednodušených a přímých vazbách, Středověkého panovníka ovlivňují tyto skutečnosti složitým procesem, v němž se mu promítá společenskomočenská realita vztahů mezi konkrétními silami země do vytvářených a pěstovaných představ o nadpřirozeně

určené preponderancí jeho rodu a o jeho vlastním a "bohem daném" nároku na výkon vlády a státní moci.

Také Karel, který svým původem byl spjat se dvěma nejpřednějšími evropskými panovnickými rody, jejichž představitelé zaujímali významné pozice v evropské politice, byl od nejútlejšího mládí vychováván v prostředí, které bylo na tyto nároky na výkon vlády a moci o to citlivější, oč menší byly jeho síly k reálnému prosazení těchto představ a nároků. "Přeji si, aby vám nebylo tajno, že Jindřich VII., římský císař, zplodil otce mého Jana" ... říká Karel ve svém vlastním životopise (kapitola III.) a hned navazuje: "Ten pojal manželku jménem Elišku, dceru Václava II., krále českého". Toto podtržení vznešeného původu zároveň se zdůrazněním toho, že i Karlovi nástupci "budou seděti na dvojím trůně" (tamtéž, kap.I.) je zároveň dokladem pro toto období typického přesvědčení o tom, že panovník a jeho moc vychází z vyššího určení, které je dáno rodovým původem i božskou vůlí.

Je nepochybné, že Karel IV. rozvíjel dále tyto své názory, které načerpal už ve svém nejútlejším mládí. Do svých sedmi let, tedy v období, kdy žil pod bezprostředním vlivem své matky Elišky, vyrůstal v prostředí výrazné přemyslovské legendy. V atmosféře dvora posledního potomka rodu, který už po meči vymřel, ve vypjaté atmosféře prostředí, naplněného vzpomínkami na bývalý lesk a slávu toho, co přestávalo být historickou skutečností. Jen tím je možno si vysvětlit sílu vztahu Karlova k tradici přemyslovského státu a k legendám, které s jeho vznikem a existencí byly spojeny. Řada dalších činů Karlových ukazuje tuto jeho vázanost i představu o tom, že má být a je uskutečňovatelem velkého poslání, nositelem myšlenek pocházejících od dávných předků jeho matky.

Síla této představy o nutnosti a potřebě budovat dále, udržet a upevnit český stát se zcela přirozeně odráží všude tam, kde Karel vystupuje jako nositel svatováclavské tradice, kde hledá návaznost na tradice už dlouhodobě existující české státnosti. Ať už je to jeho vlastní svatováclavská legenda nebo některé pasáže jeho vlastního životopisu či pasáže (většinou úvodní) jeho právních dokumentů a některých listin.

Pokládal tedy Karel za hlavní cíl své politiky budování českého státu a mají pravdu všichni ti, kdo mu ústy Petrarkovými říkali: "Budeš se sice napříště zvatí císařem, vpravdě však dále zas především budeš králem českým"? Jakou roli hrála říšská politika v jeho životě?

Politické ambice silných osobností tehdejší Evropy, a to nejen Evropy střední, směřovaly vždy k římskému císařskému stolci. Přesto, že římský císař byl fakticky mnohem více a převážně hlavou německých států a německé teritorium představovalo základnu jeho státní moci,

nebyli z možnosti ucházet se o místo hlavy všeho křesťanstva vyloučeni pretendenti, kteří přicházeli odjinud. To ostatně nebylo ve středověku ničím zcela výjimečným a právě tradice "posvěcených", boží milostí obdařených rodů, vybraných vyšší mocí k tomu, aby vykonávaly vládu nad ostatními, byla hybnou pákou rodových výbojů i faktorem, ovlivňujícím přijetí představitelů těchto rodů mocnými vrstvami jiných teritorií a států.

Lucemburkové v těchto ambiciózních hrách evropských rodů už úspěchu dosáhli. Přemyslovci do nich zasahovali, ale jejich pokusy zůstaly nenaplněny. V Karlově okolí se jistě od jeho útlého mládí o těchto tradicích mluvilo, prostředí, v němž žil, bylo nasáklé úvahami o možném dalším rozvíjení tehdejší velké politiky. Jen z takovéhoho prostředí mohla vyjít historka, kterou Karel zachoval ve svém vlastním životopise, o svém setkání s Petrem de Rosiers, budoucím papežem Klementem VI. datovaná rokem 1339. Prohlášení Rosiersovo "Ty budeš jednou králem římským" stejně jako odpověď Karlova "Ty budeš ještě dříve papežem" byla jistě stejně součástí dvorských lichotek běžných v politických rozhovorech oné doby, jako odrazem ambicí i reálných možností obou účastníků této diskuse. Karel patřil nesporně svým původem a výchovou mezi ty, kdož mohli být bráni v potaz při rozhodování o obsazení nejvyššího místa světského panování stejně jako Petr patřil mezi ty, kteří mohli být vybráni za papeže. Realizace jejich ambicí však závisela na složité hře politických sil, na vývoji konkrétních vztahů, o nichž nemohlo být rozhodnuto pouze a jen těmito pretendenty trůnu, ať již duchovními nebo světskými. Podstatná byla konstelace politických sil i schopnost uchazečů najít mezi nimi ty, které měly dostatek moci, aby prosadily svého kandidáta.

Jen do této míry byly rozhodující a určující osobní vlastnosti a schopnosti pretendentů vysokých hodností, kteří ve složité hře dvorských diplomatických kruhů i zároveň s nimi se rozvíjejících bojů o obsazení významných výchozích pozic pro rozhodující střetnutí, musili prokázat své možnosti i svou další použitelnost ve složitých politických vztazích tohoto období. Karel vstupoval do tohoto boje dobře fundován. Svým původem a tím i rozsáhlým politickým zázemím lucemburské dynastické politiky. Dále svými kontakty na francouzský královský dvůr, na němž od svých sedmi let vyrůstal a jehož hlava, francouzský král, jej podle vlastní výpovědi Karlovy "velice miloval". Především však svým rozhledem a vzděláním, které vysoko převýšilo průměr tehdy u příslušníků vysoké feudality obvyklý.

Základem jeho vzdělání bylo "vycvičení v písmě", o které se postaral kaplan francouzského krále; ale zanedlouho přistoupilo k tomu vychování delší, takže Karel, hovořící latinsky, francouzsky, německy,

italsky a česky, byl jistě osobností s velkým rozhledem. Jako takový si dobře a brzy uvědomil význam vědomostí a znalostí odpovídajících tehdejšímu rozvoji vědy. Přispívala tomu nepochybně pařížská léta, ohlasy sporů mezi francouzským králem Filipem Sličným a papežem Bonifácem, při němž sehrála učená fronta svoji významnou roli a ukázala, jak je použitelná a důležitá pro potřeby panovnické politiky. A léta jeho mládí přímo zvučela učenou diskusí při bojích papeže Jana XXII. a císaře Ludvíka Bavorsa, v nichž hrála roli i pařížská universita, o níž Beneš Krabice z Weitmile napsal, že zde Karel IV. "ipse in puerilibus constitutus annis studuerat" (sám v letech svého chlapectví studoval).

Právě Karlova vzdělanost a rozhled dávala mu více možností přesněji a zřetelněji formulovat koncepci své politiky. Hledat k prosazení svých cílů i jiné než mocenskopolitické argumenty a opřít své snahy o jisté zázemí tehdejší učenosti. Karel tím nacházel strunu, na níž dovedl zahrát v souzvuku s notou do té doby obvyklou jen v církevních kruzích. Jeho osobní kontakt s Pierrem Roger de Rosiers, kterého poznal ve svých třinácti letech a který ho okouzlil "zahrnoval ho velkou láskou a přízní a poučoval častokrát ze svatého Písma" mu zároveň znovu ukázal, co znamená učené univerzitní forum pro panovníka. Odtud čerpal Karel podněty pro posuzování svých názorů na politiku a odtud vyrostly kořeny jeho vztahu k církvi a církevní politice, které mu vynesly u řady jeho pozdějších pozorovatelů hanlivou přezdívku "rex clericorum", "Pfeffenkönig", "popský král", kterou převzal i Karel Marx do svých "Chronologických zápisků". Právě v souvislosti s tímto pohledem na Karlovu politiku byl pak spojován i názor na to, že v politice německé říše hledal pouze cestu souladu s papežskou politikou a plně a výlučně podporoval zájmy církve.

Proč však hledal Karel ve své říšské politice tento soulad? Jistě byl jeho postoj v první řadě reakcí na události, které v říši bezprostředně předcházely jeho vládě. Spor Ludvíka Bavorsa s kurií mu ukázal hloubku nebezpečí, které představuje pro císaře rozchod s církví a církevní mocí uznávanou hlavou, papežem. Ludvík Bavor nebyl v tomto sporu zásadním a jasnou politickou linií sledujícím odpůrcem církve. Svým politickým bojem jen navazoval na zkušenosti, které předtím získal Filip Sličný. Stejně jako Filip se v boji opřel o učenou protipapežskou opozici. V průběhu Ludvíkova boje dozrály názory Occamovy, vyrostl Marsilius z Padovy a jeho "Defensor pacis".

Karel IV. sám si byl dobře vědom atmosféry, v níž se začalo uvažovat o jeho kandidatuře, v níž se stal pretendentským titulu římského krále. V dubnu r. 1343 vyhlašuje Karlův ochránce Pierre de Rosiers, nyní už jako papež Kliment VI., na Zelený čtvrtek slavnostní ortel

kurie nad císařem Ludvíkem Bavorem. Jako "svůdce a Antikrist" je Ludvík vyobcován z církve, Papež prosí Boha, aby ho ztrestal šílenstvím a slepotou. Ludvík ztrácí všechna svá práva, vyhlazeno má být i jeho potomstvo. Takovéto zatracení v tehdejší atmosféře znamenalo mnohem více než pouhé vyhlášení boje nehodnému císaři. Papež totiž zároveň prohlásil za neplatné a nulitní všechny zákony a předpisy, které císař vyhlásil a které odporovaly nárokům a právům svaté stolice.

Současně s ním v témže měsíci slíbil Karel před sborem kardinálů papeži, že zachová jako římský císař poslušnost papeži. Je jasné, že v těchto souvislostech se jevil Occamovi jako "služebný kurýr", přenášející papežovy příkazy. Pro Karla se tu ovšem objevila životní šance, kterou státník jeho původu a ambicí nemohl pustit z ruky. Stejně je však zřejmé, že tento panovník, který byl v daném okamžiku skutečně silně závislý na papežské podpoře, měl své vlastní názory na říšskou politiku a že si byl dobře vědom toho, že i on je pro papežskou politiku činitelem, který má svou cenu a váhu. Jestliže váhal v této situaci s žádostí o papežskou aprobaci své volby a zvolna sestavoval své poselstvo do Avignonu, je to potvrzením jeho pochopení situace.

I když pak své poselství k papeži poslal, vyhnul se diplomaticky zmínce o svém závazku vyžádat si aprobaci vlastní volby papežem. Formulace jeho poselství ukazuje zřetelně snahu zachovat si volnou ruku a nevázat se více než bylo třeba.

V době, kdy se změnil poměr sil, kdy Karel dokázal konsolidovat svou moc v říši a kdy podnikl v roce 1354-1355 svou římskou jízdu spojenou s korunovací a tím i právním titulem používat titulu římského císaře, si při příležitosti vydání Zlaté buly vysloužil dokonce výtku Inocence VI., protože o papežské aprobaci královské volby ve Zlaté bule není ani zmínky.

Všichni ti, kdož považují Karla za "krále kleriků" pak ponechávají stranou skutečnost, že papežský dvůr Inocence VI. hledal po roce 1359 kandidáta na císařský trůn, kterého by prosadil proti Karlovi a této své představě zanechal až v okamžiku, kdy Karlovu pomoc znovu bezprostředně potřeboval.

Jakým císařem tedy Karel byl? Jistě ne pouhý nástroj papežské moci, ale panovník, který hledá cestu upevnění svého postavení v říši. Tento program, založený na představě silného panovníka, tedy na koncepci, kterou Engels považuje za historicky potřebnou a progresivní, se samozřejmě opírá o politické síly, které pro něj znamenaly mocenskou jistotu a které byly schopny ho reálně podpořit.

Zlatá bule je nám dokumentem toho, že Karel považuje volbu německého krále především za záležitost kurfiřtů, knížat - volitelů, mezi

něž na prvé místo staví krále českého. O tyto síly opírá své pozice i ambice svého rodu; od nich dosahuje proti výslovnému textu Zlaté buly i volby svého syna Václava králem římským už za svého života a bez sprobace papežské. Jeho vztah ke kurii papežské byl v říšské politice diktován konkrétními požadavky doby. Sledoval papežskou politiku potud, pokud byla v souladu i s jeho osobní a rodovou politikou. V tom se nelišil od řady svých předchůdců i následovníků, kteří hledali cesty k tomu, aby se udrželi u moci a posílili své pozice. Dával však velmi bedlivý pozor na to, aby se nedostal do konfliktu s církví. Spor jeho předchůdce Ludvíka Bavorského mu byl výstražným znamením.

Základnu jeho postavení v říši však rozhodně nehledal v papežské podpoře. Od okamžiku svého nástupu k moci budoval bázi svého dalšího působení zejména snahou upevnit své vlastní pozice a pozice svého rodu.

A základnou této politiky se stala Česká koruna, stát, o němž nepřestával zdůrazňovat, že ho pokládá za vlastní a že ho k němu poutá něco více než jen vlastnický vztah panovníka a vládce.

Už od svého příchodu do Čech, při kterém našel království "tak zpuštěné, že jsme nenašli ani jednoho hradu svobodného, který by nebyl zastaven se všemi královskými statky" začíná Karel soustavně a trpělivě budovat svou moc. I zde musí nejprve najít ty, o něž by se mohl opřít. Podstupuje tu znovu boj, který už vedl jeho přemyslovští předkové. Podle svědectví, které nám zachoval jeho životopis "páni se stali většinou tyrany a nebáli se krále, jak se slušelo, protože si byli království mezi sebou rozdělili". Šlechtická oligarchie ovládala zemi. Panovník - i když v této chvíli jen zastupující svého otce - musil hledat oporu právě mezi touto šlechtou. Zároveň však musil vybudovat sám sobě i opory další.

Přichází s koncepcí státu, kterou si vytvořil zřejmě už při svém pobytu ve Francii. Tam měl příležitost vidět fungující stát s pevnou ústřední mocí. Panovníka opírajícího se nejen o vlastní statky a hrady, ale i o dobře vybudovaná města. Panovníka podepřeného autoritou církevní moci, která však není autonomní a na něm nezávislou silou. Panovníka, který využívá ideologické moci kleru, podřizující svému vlivu všechny ostatní složky obyvatelstva od sedláků přes měšťany až k šlechtě. Právě tady poznává Karel význam církve a její organizace pro budování silného státu. Vždyť klerus dává současně síly nové administraci státu, administraci už oddělené od rodové šlechty, správě vzdělané a zkušené, bez níž není možné představit si pevný stát.

V Karlově koncepci českého státu je nejprve nutno zajistit, aby český král měl odpovídajícího partnera v církevní sféře. Ještě před

svým nástupem na český trůn získal od Klimenta VI. pro Prahu arcibiskupství a tím i pro Čechy a Moravu církevní nezávislost na okolních zemích. Totéž chtěl získat i pro ostatní země. Dokladem jeho cílevědomé politiky v tomto směru byla i jeho - byť marná - snaha podřídít církevně Praze i Slezsko a Lužice.

Dalším krokem směřujícím k posílení královské moci byla Karlova péče o konsolidaci postavení klášterů v zemi. Nejen založením nových klášterů, ale zejména restaurací jmění klášterů starých, rozchváceného v období vlády jeho otce, sledoval Karel vybudování pevné základny královského vlivu v důležitých částech země. Kláštery se tu stávaly oporou krále proti moci šlechty, jejich konventy byly budovány jako pevnosti. A protože tvořily část "dominia speciale" českých králů byla nezanedbatelná i jejich povinnost odevzdávat panovníkovi poplatky a dávky.

Tím se dostává církevní politika Karlova do jiného světla. Jeho zájem na posílení královské moci je tak zřetelný, že neváhá podrobit kontrole krále vlastnictví k "mrtvé ruce", neváhá podepřít města proti nárokům církevních úřadů (např. ve Vratislavi r. 1367 vyžaduje písemné prohlášení biskupa, že nemá žádných práv ve městě samém ani ve vratislavském knížectví a v roce 1370 zakazuje tamtéž nabývání rent a pozemkového majetku církví bez panovníkova svolení). Církvi zůstávají starosti o věci duchovní. Proto, aby je mohla dobře vykonávat, je zajištěna majetkem. Panovník se však podle představ Karlových musí starat o společné blaho "bonum comunne" a svým kralováním sloužit bohu, plnit vyšší historické poslání.

Karlova doba přináší v tom i další důležité výsledky. Právě v letech jeho vlády se dotváří síť církevních orgánů a dobudovává se až dolů. Síť far a děkanství, organizační řád církevních obvodů, arcibiskupství a biskupství s rozvinutou agendou, to vše přibližuje strukturu českých zemí ostatním vyspělým zemím tehdejší Evropy. Posiluje to moc církve, ale i panovníka a vytváří organizaci orientovanou proti obnově šlechtické oligarchie v té podobě, kterou Karel poznal při svém vstupu do Čech.

Druhým významným faktorem Karlovy politiky se stávají města a měšťanstvo. I zde je sledována typická cesta posílení panovníkovy moci proti šlechtě. Na prvním místě stojí Karlova snaha vybudovat Prahu jako velkoměsto, hodné postavení hlavního města říše. Město, které by svou výstavností a svým bohatstvím mohlo konkurovat Paříži, Římu i ostatním velkoměstům své doby. Král Karel i císař Karel potřebují své velkolepé sídelní město.

Urbanistickým činem obrovského rozměru bylo vybudování Nového města pražského. Mnohem vážnější roli tu však hrála Karlova trvalá snaha

o obnovování starých městských výsad, poskytování hospodářských úlev na vybudování hradeb a společných staveb a zejména pak snaha zvýšit podíl českých měst na evropském obchodu. Karel pomáhá Pražanům prohloubit styky s říšskými městy; ale hledá i formy, kterými by jim otevřel cestu na východ. To všechno samozřejmě prospívalo zejména bohatším vrstvám městského obyvatelstva, posilňovalo patriciát a královské moc neváhala vystoupit ve sporech uvnitř měst právě ve prospěch patriciů. Vždyť v daném okamžiku pouze oni mohli králi poskytnout zejména hmotnou oporu, kterou nezbytně potřeboval.

Na druhé straně však dávala Karlova politika ve věcech církevních patriciátu, ale i ostatním měšťanům další velké možnosti. Církevní kariéra nebyla vyhrazena už jen a výlučně šlechtickým synům. Rozvinutí církevní organizace do šíře ukázala potřebu nových kádrů. Církevní školy, které tyto kádry připravovaly, vzdělávaly i příslušníky měšťanstva. A univerzity nabízely hodnosti a tituly, které byly v oblasti administrativy ve svých důsledcích téměř rovnocenné šlechtickým titulům. Otevřely totiž cestu k hodnostem v církvi a tím i hodnostem státním. Na vysokých stupních církevní hierarchie se objevují jako doktoři teologie a církevního práva i lidé měšťanského původu.

Poslední překážku v této cestě, nedostatek vlastního vysokého učení, odstraňuje Karel IV. založením univerzity v Praze. Vytváří si tím pro sebe nejen základnu ideologické moci, s jejímž vlivem se setkal už v době svého pařížského pobytu a jejíž autority si vážil. Buduje v ní i instituci, která vyrovnává společensky šlechtu s měšťanstvem a zvyšuje zároveň možnost využití duchovního potenciálu země "podle způsobu a zvyklostí studia pařížského", jak říká Beneš Krabice. Je jistě příznačné, že většina absolventů právnických studií byla z nešlechtických kruhů.

Založení univerzity, vyhlášené jako projev lásky a příchylnosti Karlovy k jeho království je dalším činem, který má svůj dopad na posílení panovnické moci nikoli přímo a bezprostředně, ale ve svých důsledcích na formování názorů a mínění a rozšiřování aktivní politické složky tehdejšího života.

Opřen o tyto pozice vychází Karel do boje za posílení své politické moci proti šlechtické nadvládě. Je tu veden představou, ovládající učenost jeho doby a vycházející pojetí zákona, jak je zformuloval Tomáš Akvinský: "Zákon je nařízení rozumu směřujícího k obecnému blahu, které vyhlašuje ten, kdo má pečovat o společnost." Karel pokládá ve své koncepci zákonodárství sebe za nositele a představitele rozumu, tvořícího zákon podle možností, které jsou dány k tomu, aby obecné dobro bylo dosaženo.

Snaha Karlova posílit královskou moc v zemi vystupuje zcela zřetelně v jeho projektu zákoníka pro české země, "Codex Majestatis

nostrae felici nomine", pro který se vžilo jméno "Majestas Carolina" obsahuje zřetelné snahy posílit centrální moc. Snad proto ho někteří autoři považovali dokonce za důkaz náběhů Karlových k absolutismu.

Jistě nebyl takovým pokusem. Pro panovnický absolutismus nebyly v době Karlově zdaleka vytvořeny společenské i třídní předpoklady. Karel však jeho vydáním chtěl vyřešit jedním rázem řadu otázek, které pokládal v daném okamžiku za stěžejní. Je jistě významné, že za důležitý nástroj upevnění své moci považoval právo. I tady je jistě možno vystopovat vlivy učených právníků, kteří obklopovali tehdejší panovnické dvory a kteří z norem císařského Říma vybírali a exploatovali pro potřeby panovníků zejména ty, které dokazovaly jejich nárok na silnou a nedělenou moc.

Karel pokládal jako reálný politik za základnu královské moci opět v duchu Tomáše Akvinského "corporalium bonorum sufficientia" - dostatek tělesných statků. Nebyl to jistě jen duchovní vliv církevní literatury, ale zejména reálná životní zkušenost, která ho učila nutností zajistit královský majetek. Právě proto se jeho zákoník zabývá velmi intenzívně tím, jak zajistit, aby králové čeští nesměli "odlučovati od koruny České měst a hradův dole psaných". Snaha vytvořit zásadně nezczizitelný základ královského majetku vedle majetku, který bylo možno zastavit v největší nouzi a majetku zcela volného, je jistě reminiscencí na dobu Janovu a na Karlovy počátky vlády v českých zemích. Proto byla tato povinnost zahrnuta mezi ty, na něž měl nově nastoupivší král před korunovací přísahat, dotýká se přitom oběma rukama evangelia. Jak velký význam mělo toto opatření, ukazuje i povinnost zemského písaře připomenout každoročně při prvním zasedání sněmu tuto povinnost.

Za stejně vážnou povinnost královi považoval Karel i péči o celistvost království. I na ni měl král vždy přísahat a útok na celistvost království byl pokládán za "crimen laesae maiestatis". Pro pachatele takového činu byl určen trest smrti. Proti pachateli mohli vystoupit i jeho poddaní, mohli vnikat do jeho statků, pálit a ničit jeho majetek a napadnout ho i na životě. Je to sankce velmi těžká a ve feudálním právu i neobvyklá.

Posílení královské moci sledovalo i právo panovníkovo jmenovat krajské poprávce a konšely, i právo panovníka jmenovat královské purkrabí jen na určitý čas. Také snaha odstranit "radu panskou" při obsazování úřadů byla něčím do té doby neobvyklým. Zde probleskuje ještě i snaha panovníka ovládnout aparát expeditivním, schopným náročné práce a tím i nevázaným starými rodovými nároky šlechty. Tato snaha však nemá reálnou naději na plné prosazení a Karel ani nepomýšlí na nahrazení starého státního aparátu úřednictvem už nového charakteru.

Jeho zákoník vyhrazuje některé místa přímo a výslovně stavu panakému a uzavírá přístup k hodnostem člověku neurozenému. Jeho snahou zůstává pouze a jen zkvalitnění práce při řešení státu.

To se týká nejen správy, ale i soudnictví. Zejména vytváří sám pro sebe výjimečně postavení podle zásady "rex a nomine judicatur", což vybočuje z dosavadních zvyklostí v českém právu. Vytvořením dvorského soudu pak hledá cestu k vyloučení souboru vážných otázek z pravomoci zemského soudu šlechty.

To vše spolu s představou o výlučnosti zákoníka a tím tedy i o likvidaci obyčejového práva a soudní praxe jen "secundum quod scriptum invenerint" (podle toho co najdou v psaném právu) bylo velkým zásahem do práv šlechty. Právě proto byl Karel donucen postojem stavů k tomu, aby svůj návrh stáhl. I způsob, jakým to učinil je charakteristický pro způsob jeho vládnutí. Dokázal ustoupit, aniž by ohrozil svou vlastní pozici, dokázal udržet ve svých rukou tu část moci, kterou pokládal za důležitou a podstatnou. Poznání sám na základě svých dlouholetých zkušeností z politického života, že nemůže riskovat střetnutí a rozkol právě na tom místě, které bylo podle jeho názoru nejdůležitější základnou celé jeho pozice.

Osud Karlova pokusu o vydání výlučného zákoníka byl typickým dokladem hranic, které měla jeho představa o státu. Hranic, na které narazil při realizaci své koncepce. Je jisté, že hledal cestu k tomu, aby český stát, který pokládal za základnu své rodové moci, byl i garantem jeho pozic a pozic jeho rodu v římské říši. Svou faktickou činností i svými zákonodárnými akty směřoval k tomu, aby pro tuto základnu vytvořil - vedle faktické obrany opřené o mocenské pozice a politické síly - i ochranu právních norem. Byl si jistě vědom toho, že právní norma bez opory státní moci nic neznameneá. Byl však natolik feudálním panovníkem, aby v těchto právních aktech viděl i další vážný argument pro obhajobu svých pozic. Těch pozic, které získal za cenu velkých osobních obětí v dlouhých a úporných bojích. Vytvořil sjednocený stát České koruny. Upevnil císařskou moc v římské říši a dal jí pevný právní základ. Zajistil dvojí trůn i pro svého nástupce.

Budoucnost měla ukázat, jak pevné byly tyto pozice ve střetnutí s novými fakty, vyrůstajícími z událostí, které měly svůj počátek v době Karlově.

Slavnostní řečník, který nad jeho rakví mluvil o Karlovi IV. jako o otci vlasti, nepoužil těchto slov "pater patriae" jistě jen proto, že byla běžnou frází při funerálních obřadech římských císařů. Pro český stát byla cesta Karlova obdobím, v němž se vřadil mezi nejvýznamnější státy Evropy, v němž jeho dávná suverenita zazářila jako neodmyslitelná skutečnost středoevropské a evropské politiky.